

Tűz és vas nélkül

Az erőszak és annak megfékezése a kereszténységben

A keresztények rosszul tennék, ha kioktató hangon vennének részt a vallásokban rejlő erőszak lehetőségéről folytatott vitában, ugyanis egyet kell értenünk *Ernst Benz* egyház- és vallástörténész állításával: „Sem az iszlám, sem a buddhizmus, sem a hinduizmus nevében nem öltek meg távolról sem annyi embert, mint a keresztény egyházak.” A művészek ezt olykor igen drasztikusan fejezték ki, például *Krisztus összetöri a keresztjét* c. festményével a mexikói *José Clemente Orozco*: Ha Krisztus visszatérne, elsőként törné össze a keresztet, mivel a keresztények ebben a jelben hagyták hátra az erőszak nyomát a történelemben. A kereszténység történetéből azonban azt is meg lehet tanulni, hogy a teológiai-filozófiai értelem és a világi állam- és jogfejlődés segítségével miképpen győzték le az erőszak bizonyos megnyilvánulásait. S a keresztényeknek öntudatosan bele kellene vinniük ezt az önkritikus szemléletet a vallásilag motivált erőszakra folyó vallásközi párbeszédbe.

Sepúlveda és Las Casas

A keresztény szentírás-magyarázók ma egyetértenek abban, hogy az erőszak igazolásához nem lehet a Bibliára hivatkozni. Ez nem mindig volt így. A 16. században a humanista *Juan Ginés de Sepúlveda* (1490-1573) azon igyekezett, hogy az indiánok hiteltelenségének vagy bálványimádásának érvével igazolja a spanyolok általi katonai leigázásukat. Az Ószövetségre utalt, mindenekelőtt a Második Törvénykönyvre, és azt hitte, hogy az Ígéret Földjének bizonyos lakóit „istentelenségük miatt” pusztította el Isten, ahogyan ez Mózes 5. könyve 9,4-ben áll. És úgy vélte, hogy más népek, amelyek nem váltak ilyen mértékben bűnössé, „hiteltelenségük és a bálványimádás alapján” lettek háborús erőszakkal alávetve a hűség zsidó népek.

A Bibliából nem lehet eltávolítani azokat a történeteket, amelyek szerint maga Jahve vitte végbe vagy legalábbis engedte meg Palesztina népeinek elpusztítását a héber seregek által. Az a „vérszomj”, amelyről ez az Isten bizonyosságot tett az Egyiptomból való kivonulás és a honfoglalás során, manapság sok liberális kortársunk számára elegendő ok arra, hogy hátat fordítson az egyháznak vagy a zsinagógának. Ezeknek a szövegeknek az alapján *Jan Assmann* egyiptológus azt a tételt képviseli, hogy a monoteizmus bizonyos szükségszerűséggel türelmetlenséghez, kirekesztéshez és erőszakhoz vezet. Egyes modern teológusok azzal próbálják viszonylagossá tenni ezeket a szövegeket, hogy a történetkritikai olvasásmódot alkalmazva például arra mutatnak rá, hogy az óizraeli honfoglalás sokkal kevésbé volt erőszakos, mint a róla szóló beszámolók, sőt, hogy sok ilyen szövegrész a nemzeti legendaképzés és a mítosz műfajához tartozott. Vagy pedig – mint *Erich Zenger* és *Othmar Keel* – az „éretlen” monoteizmus kifejeződéseinek tartják e szövegeket, és azt mondják: az érett és tulajdonképpen monoteizmust, a népeket összekötő hitet Izajás könyvének második fejezete vázolja föl.

Bartolomé de Las Casas (1474–1566), *Sepúlveda* ellenfele nem támaszkodhatott a modern szentírás-magyarázatok e felismeréseire, *Sepúlveda* érveire adott

válasza mégis elárulja, hogy a Jahve nevében végbevitt vérfürdők miatti rossz érzést az akkori, inkább allegorikus bibliamagyarázat eszközeivel is ki lehetett fejezni: Az egyiptomiak és a kánaániták elleni – vagy maga Jahve által kivitelezett, vagy általa szított – szélsőséges erőszak *Las Casas* számára a mindenható Isten rejtélyes, a józan észnek és az igazságos háború elméletének ellentmondó tette volt, amelyen mi csodálkozhatunk, de amelyet semmiképp sem szabad utánoznunk („admirari, sed non imitari” – ahogyan *Ágoston* is mondta).

Az élettérnyerés érdekében vagy hatalomvágyból folytatott háborúkat mindig kárhoztatták – de a legtöbb háborút akkoriban is ezen okokból vívták, és vívják ma is. Az igazságos háború elmélete abból a megfontolásból indul ki, hogy a háború alapvetően rossz, és korlátok közé szorítani akarja a háborút, nem pedig előmozdítani: szilárdan fennálló, súlyos jogtalanság híján a háború nem igazolt – mondja *Ágoston*, aki a sztoikus tanításra támaszkodott. Az igazságos háború három ismérvét – amelyek *Ágoston*nál elszórtan találhatók meg – *Aquinói Tamás* az ettől kezdve szokásos sorrendbe állította: törvényes tekintély, igazságos ok, helyes szándék. Ha egy agresszort, valakit, aki jogtalanságot cselekszik, csak az erőszak eszközével lehet visszatartani a további bűnöktől és gaztettektől, akkor vállalni kell a háborúval együtt járó rossz dolgok kockázatát.

A 16. században a salamancai teológusok és jogászok (mindenekelőtt *Francisco de Vitoria*) az igazságos háború további ismérveit fogalmazták meg: A háborús akciónak arányosnak kell lennie, és sikerrel, azaz a helyzet javulásával kell kecségtetnie; végső eszköznek kell tekinteni („ultima ratio”), miután minden más eszköz alkalmazhatatlannak vagy hatástalannak bizonyult; végül a háborúban, valamint a legyőzöttekkel és a fogsággal való bánásmódban is érvényben marad a jog, ill. az erkölcsi törvény („ius in bello”), tehát nincs szó arról, hogy bármi megengedett lenne. Ez az utóbbi elv – amely a kereszténység talaján jött létre – vezetett a Genfi Konvencióhoz.

A „missziós jog”

Az egyház történelmében találkozunk a „missziós jog” konstrukciójával is. A középkorban a hit követőinek azt a jogát értették ezen, hogy hirdethessék az evangéliumot, akár a keresztény fegyverek támogatásával is, de azt a jogot nem, hogy a másként hívőket a prédikáció meghallgatására vagy megtérésre kényszerítsék. Az Újvilág meghódításával és evangelizálásával összefüggésben e missziós jog biztosítása fontos szerepet játszott annak igazolásában is, hogy fokozatosan birtokba vették az indiánok területeit. Kölcsönösségre nem gondoltak, vagyis arra, hogy más vallásoknak is joguk van misszionálni keresztény országokban. Így aztán ebből jogból a világ evangelizálásához és meghódításához vezető egyirányú utca lett. 1243-ban *IV. Ince pápa* igazolta a pogányoknak azt a kötelességét, hogy megengedjék a keresztény misszionáriusok tevékenységét, de egyúttal tagadta, hogy a keresztény uralkodók a maguk részéről kötelezve lennének arra, hogy engedélyezzék a „csalárd” iszlám hirdetőinek tevékenységét: „Azokat

nem lehet ugyanolyan módon megítélni, mint minket, mivel tévedés foglyai, mi viszont az igazság útján járunk, ami számunkra a hit bizonyosságaként garantált.”

A katolikus egyház még a II. Vatikáni Zsinat előestéjén is a „missziós jog” keretei között gondolkodott. A jezsuiták egyik folyóirata, a *La Civiltà Cattolica* még 1948-ban is azt a véleményt képviselte, hogy a vallásszabadság csak az „igaz” vallást, tudniillik a katolikus hitet illeti meg. A római katolikus egyház ettől a kóros gondolkodásmódtól is megvált a zsinaton, s azóta, amint ismeretes, buzgó védelmezője a vallásszabadságnak, amelyet *II. János Pál pápa* „minden emberi jog anyjának” nevezett. Ez a pozitív fordulat csak a filozófiai gondolkodás és a világi állam- és jogfejlődés segítségével következhetett be – és csak azután, hogy megszűntették az állam és az egyház egybeolvadását.

Harc az eretnekek ellen

Hasonló vonatkozik az eretnekek elleni erőszakos, a tűzhalállal történő „életkioltásig” menő harctól való búcsúvételre is. Az eretnekekre vonatkozó jog végső soron annak a „pogány” római jognak a paradox átvétele volt, amely azok ellen irányult, akik megtagadták a császárkultuszt, s amelynek az áldozatai főként keresztények voltak. A keresztény eretnekjog ténylegesen csak a 16. században került válságba, s ebben döntő mozzanatot volt a spanyol *Szervét Mihály* elleni genfi per, s az ő kivégzése 1553. október 27-én.

Miután Szervét 1553-ban, Vienne-ben ezer példányban kinyomatta *Christianismi restitutio* c., érett művét, amelyben igazolta fő tételét, hogy búcsút kell venni a dogmatikus Szentháromság-hittől, és a kereszténységet vissza kell vezetni eredeti bibliai alapjára, Vienne püspöke inkvizíciós eljárást indított ellene. 1553. augusztus 13-án Szervét Genfben menekült, nem sejtve, hogy ezzel csöbörből vödörbe kerül. *Kálvin* fölfedezte őt egy vásárnap esti istentiszteleten, azonnal parancsot adott letartóztatására, és vádat emelt ellene a Szentháromság dogmája és Jézus Krisztus istensége elleni eretnekség vétkével. Különösen érdekes, hogy a perben különleges szerepet játszott Szervét viszonyulása a zsidókhoz, a Koránhoz és a muszlimokhoz. Vajon zsidó származású-e, miért olvasta a Koránt, és nem tudja-e, hogy tézisei előnyösek a zsidók és a törökök számára, mivel amazoknak az érveivel próbálja meg cáfolni Krisztus istenségét? Így hangzott néhány kérdés. Az elítélés előtt Kálvin megszerezte Svájc többi reformált egyházának támogatását, úgyhogy Szervét kivégzését *René Girard* kultúrelméletének értelmében a svájci protestantizmus „alapító gyilkosságának” lehetne tekinteni.

Szervét halála vitát robbantott ki a vallási dolgokkal kapcsolatos toleranciáról és vélemény szabadságról. A genfi per idején maga Szervét értésre adta: az, hogy a bibliai alapokra vezette vissza a kereszténységet, búcsúvételt jelent a konstantini fordulattól és a középkor *Agoston* által meghatározott politikai gondolkodásmódjától. Nevezetesen: az, hogy az egyháznak felhatalmazása van az eretnekeket halállal büntetni, és hogy a halálos ítéletet a világi kardnak kell végrehajtania, új találmány, „amelyet az apostolok és a régi egyházbéli tanítványok nem ismertek”. Pontosan ezt az érvelést képviselte a Bazelben élő, savoyai *Sebastian Castellio* is. Kifejezte felháborodását amiatt, hogy megölnék valakit a vallása miatt, és azt mondta, hogy ez a bűzáról és a konkolyról szóló példabeszéd értelmében ellentmond Isten akaratának. Egy 1554-ben készített, Kálvin elleni vitairatában – amelyet azonban csak 1612-ben lehetett nyilvánosságra hozni Hollandiában – írta le Castellio azt a nevezetes

mondatot amely bevonult a tolerancia történetébe: „Egy embert megölni nem azt jelenti, hogy megvédünk egy tanítást, hanem azt, hogy megölünk egy embert.” De az Ancien Régime feltételei között nem lehetett búcsút mondani az eretnekjognak.

Görbe kereszt

A kereszténység történetében nagy fáradtsággal le lehetett győzni az erőszak néhány beteges megnyilvánulását. A vallások és ideológiák azonban továbbra is könnyen erőszakba csaphatnak át. Ne felejtjük el, hogy a Biblia elbeszélése szerint az emberiség megbezett, „káini” természetű, ezért aztán az emberiség története afféle „pokoli gépezetnek” tűnik (*Th. Adorno*). Az őskori parittya és korunk tömegpusztító fegyverei között kétségtelenül létezik technikai haladás – de létezik-e erkölcsi haladás is?

Immanuel Kant gyanította, hogy az emberiség eszméjének megvalósulásához vezető fejlődés éppen az ember természetén bukhat meg. Mert „egy annyira görbe fából, mint amilyenből az ember készült, semmi egészen egyeneset nem lehet kifaragni”. A civilizáció folyamata nem utolsósorban ebből az okból nem volt képes megoldani az erőszak problémáját. A történelem azt tanítja, hogy a modern kor politikai vallásai – a nacionalizmus, a nemzeti szocializmus, a fasizmus és a kommunizmus – még a hagyományos egyházaknál és vallási közösségeknél is erőszakosabbak voltak.

Továbbra is együtt kell élnünk a beteges erőszakkal, „a Szentlélek” *Joachim von Fiore* (†1202) által megáldott boldog „korszaka” nincs a láthatáron. De ha párbeszédet erőfeszítéseket teszünk az „eretlen” vallások beteges erőszakának leleplezésére – például úgy, hogy eszmét cserélünk a szentírások értelmezésének módszereiről, illetve a vallásokban és kultúrákban rejlő lényegi értékekről és normákról –, akkor talán mégis kissé közelebb kerülünk ahhoz, hogy viszonylag békésen éljünk együtt a földön.

Mariano Delgado

A szerző a közép- és újkori egyháztörténet professzora a fribourgi egyetemen.

Forrás: www.theologie-und-kirche.de

